

Z BADAŃ NAD PRZYSTOSOWANIEM REZERWATÓW PRZYRODY DO ZWIEDZANIA. TURYSTYKA W REZERWATACH PRZYRODY – TAK CZY NIE (?) – DYSKUSJI CIĄG DALSZY

Wanda Staniewska-Zątek

Streszczenie

Rezerваты przyrody tworzy się głównie dla celów zachowawczych – naukowych i dydaktycznych. Niekiedy obszarom tym przypisuje się także funkcje turystyczne, a nawet rekreacyjne. Dopuszczalność i sposoby udostępniania rezerwatów do zwiedzania są szeroko dyskutowane w piśmiennictwie specjalistycznym. Różne są także, zarówno w kraju jak i za granicą, wprowadzane w rezerwach elementy infrastruktury służące realizacji przypisywanych im funkcji. W pracy przedstawia się wyniki badań prowadzonych w latach 2006-2008 w 25 rezerwach zlokalizowanych na terenach województw: Lubuskiego, Wielkopolskiego i Zachodniopomorskiego. Celem badań było sprawdzenie – czy i w jaki sposób dany rezerwat jest przystosowany do wypełniania funkcji dydaktycznych i turystycznych.

Słowa kluczowe: ochrona przyrody, rezerваты, turystyka

ADJUSTING NATURE RESERVES TO MEET EDUCATIONAL PURPOSES. A CYCLE SEQUEL: WHAT KIND OF TOURISM IN NATURE RESERVES?

Abstract

Nature reserves are established mainly for conservative, scientific and educational purposes. Occasionally, tourist and even recreation functions are attributed to these areas. The issue of admissibility and accessibility of nature reserves to the public have been widely discussed in specialist literature. There are also different elements of infrastructure in national and foreign reserves to meet reserves' purposes. This paper describes the results of research conducted between the year 2006-2008 in 25. reserves of north-west Poland (in Lubuskie, Wielkopolskie and Zachodniopomorskie voivodeship). The aim of this research was to test whether a given reserve was adopted to meet the educational and simultaneously tourist purposes, assigned to it and how it had been done. All the regulations in the order on establishing a natural reserve and preservation plan have been checked; also the localization of protected ecosystems, their land development and state of their preservation have been analysed.

Key words: conservation of nature, reserves, tourism

Wstęp

Idee ochrony przyrody od zarania swoich dziejów wiązane były z celami społecznymi, głównie poznawczymi i wychowawczymi. Chodziło jednak o wychowanie (używając słów jednego z twórców tych idei w Polsce – J. G. Pawlikowskiego) w duchu kultury służebnej wobec życia, życia rozumianego jako harmonijne współistnienie przyrody i ludzi (za: Mirek 2003, Olaczek 2007).

Podobnie, aczkolwiek innymi słowami, służebność ochrony przyrody dla człowieka wyrażali ponad 100 lat temu twórcy pierwszego parku narodowego; ochronę niezwykłych zjawisk przyrodniczych w Yellowstone, tworząc tam park narodowy uzasadniano słowami: „dla pożytku i radości ludzi” (*for benefit and joy of people*). Także ruch krajoznawczy w Polsce w swych pierwotnych organizacyjnych formach rozwijał się podkreślając potrzebę ochrony wartości i piękna rodzimej przyrody dla wyższych emocji człowieka, emocji jakie związane są z jej podziwianiem, poznawaniem i przeżywaniem. Zakładano więc współistnienie ochrony przyrody i – dziś nazywamy to – turystyki. Wspomniany wcześniej J. G. Pawlikowski zaliczył jednak turystykę do sfery kultury, a jego dzieło – tak często i chętnie obecnie przytaczane jako fundament, na którym rozwijała się działalność w zakresie ochrony przyrody w Polsce – nosiło tytuł „Kultura i natura”.

Wraz z bardzo dynamicznym rozwojem turystyki pojawiły się jednak konflikty zakłócające pierwotną harmonię i kultura ustąpiła miejsca służebności wobec potrzeb człowieka – nie duchowych, emocjonalnych – lecz innych. Zaczęło się od porażki Pawlikowskiego w sprawie kolejki linowej na Kasprowy Wierch; zwyciężyło wówczas wygodnictwo człowieka, moda. Konflikt ten pogłębił się w drugiej połowie XX w., w czasach rozwoju masowej turystyki socjalnej. Wówczas miliony turystów dowożonych do parków narodowych za pieniądze z zakładowych funduszy dokonało zniszczeń, których skutki trudno usunąć obecnie. „Turystyka niszczy przyrodę” – to stwierdzenie w dużym stopniu jest, niestety, ciągle aktualne.

Jak pogodzić ochronę przyrody i turystykę, której rangę i korzyści trudno dziś podważać? Jak zachować trwałość resztki naturalnych, objętych ochroną ekosystemów, przy jednoczesnym udostępnianiu ich do zwiedzania, a więc poznawania, podziwiania, „dla pożytku i radości ludzi”? Odpowiedzi na te pytania poszukują obecnie liczne grupy naukowców reprezentujących różne dziedziny wiedzy oraz zaangażowani emocjonalnie społecznicy.

Liczne są więc prace, w których podejmowane są problemy turystyki na obszarach chronionych; najwięcej z nich dotyczy parków narodowych gdzie konflikty występują szczególnie ostro (np.: Ptaszycka-Jackowska, Baranowska-Janota 1985, Denisiuk 2007, Prędko 2007). Dużo miejsca poświęca się też samej turystyce. Omawiając temat ochrony turystycznych walorów przyrodniczych wskazuje się na potrzeby rozwijania jej łagodnych form, dla których przyjmuje się różne nazwy, wskazuje jej cechy, zasady uprawiania, a także ograniczenia, które powinny być zachowane przy zwiedzaniu obszarów o szczególnych wartościach przyrody (np.: Witkowska-Wawer 2003, Zaręba 2000, Żarska 2005).

Powszechnie znane i często używane (nie zawsze właściwie) są dziś takie pojęcia jak: turystyka przyrodnicza, ekoturystyka, ekoturystyka, turystyka przyjazna środowisku, turystyka zrównoważona. (Anderwald 2007, Kamieniecka 1995, Kurczewski 2001, 2006, Lamorski 2007, Miedzińska 2008, Staniewska-Zątek 2008a). Stosunkowo mniej jest publikacji poświęconych rezerwatom. Są to głównie opracowania pojedynczych rezerwatów lub wydzielonych regionów, z akcentem na opisy walorów przyrody i ich zagrożenia.

Tab. 1. Wyniki obserwacji w badanych rezerwach

Table 1. The results of observations in investigated reserves

Objaśnienia do tab. 1. Wykaz rezerwatów objętych badaniami (w nawiasie symbol nazwy podany w tab. 1 *The list of investigated reserves (in the brackets the code of reserves' name in):* Czarna Droga (Cz Dr), Wilańów (Wil), Jeziora Gołyńskie (Je Gł), Łęgi Ślubickie (Łę Śł), Buki Zdroiskie (Bu Zd), Bogdaniec I (Bg I), Bogdaniec II (Bg II), Jezioro Lubówko (Je Łb), Dolina Ilanki (DI Il), Dębowiec (Dęb), Nietoperek (Nt); rezerwat z obszaru woj. Wielkopolskiego: Morasko (Mr), Kuźnik (Ku), Ostoja żółwia błotnego (Żb), Czaple Wyspy (Cz W), Diabli Skok (Db Sk), Ceglینiec (Cg), Buki nad Jeziorem Lutuskim (Bu JL); rezerwat z obszaru woj. Zachodniopomorskiego: Wrzosowiska Cedyńskie (Wrz Cd), Jeziora Siegniewskie (Je Sg)

Do ważnych pozycji o szerszym ujęciu całościowym należą Materiały z Konferencji (organizowanych od kilkunastu lat przez Zakład Ochrony Przyrody i Turystyki Uniwersytetu Rzeszowskiego) z cyklu „Turystyka a ochrona przyrody” na temat: Jaka turystyka w rezerwach przyrody? z roku 2003. Problematyka ta podejmowana jest również często w pracach Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej w Rogowie i w trakcie konferencji organizowanych przez pracowników Lasów Państwowych. Rezerwatów położonych na obszarach leśnych dotyczą także prace E. Referowskiej-Chodak (2008) oraz wcześniejsze autorki niniejszego doniesienia (Staniewska-Zątek 2008 b). Tekst obecny należy więc uznać jako kontynuację trwającej od lat dyskusji na temat – tak czy nie dla turystyki w rezerwach przyrody?

Poszukując odpowiedzi na to pytanie autorka, w pierwszym etapie swoich badań, postanowiła sprawdzić w jaki sposób obecnie rezerwy przyrody wypełniają, przypisane im ustawą, funkcje dydaktyczne, jak przygotowane są do zwiedzania i czy udostępnienie powierzchni rezerwatu do celów turystycznych nie zagraża, nie szkodzi chronionej przyrodzie?

Metody badań

Obserwacje sposobów udostępniania obszarów rezerwatów przyrody do zwiedzania, a konkretniej – do realizacji przypisanych im prawem (Ustawa o ochronie przyrody z 1991 roku z późniejszymi nowelizacjami w 2000 i 2004 roku) celów dydaktycznych, trawają od 2005 r.; prowadzone są w 3 województwach: Wielkopolskim, Lubuskim i Zachodniopomorskim. W niniejszym opracowaniu prezentowane są badania prowadzone w 25 rezerwach, w sezonie letnim 2006, 2007 i 2008 . Zakłada się kontynuację prac.

W pierwszych etapach badań odnotowywano, z odpowiednich dokumentów, reżim i wskazane cele ochrony. W trakcie względnie szczegółowej penetracji powierzchni rezerwatów dokonywano obserwacji oznakowania, rodzaju i stanu infrastruktury turystycznej, a więc urządzeń służących potrzebom zwiedzających oraz urządzeń zabezpieczających przyrodę. Odnotowywano stan rezerwatu, a głównie zauważone zniszczenia i zaśmiecenia. Z rozmów z osobami sprawującymi nadzór nad rezerwatem pochodzą inne informacje, między innymi o frekwencji zwiedzających. Wyniki prowadzonych obserwacji zestawiono w tabeli (tab. 1)

Tezy pracy jako założenia teoretyczne podjętych badań

Podejmując badania przyjęto niżej wymienione założenia.

Rezerwy przyrody są najwyższą formą ochrony wartości przyrodniczych kraju i przy reżimie ochrony ścisłej nie powinny być udostępnione dla celów turystycznych i rekreacyjnych.

W sytuacjach szczególnych rezerwy mogą być udostępnione do zwiedzania jeżeli spełnione są warunki formalno-prawne, to znaczy:

- powierzchnia rezerwatu nie jest pod ochroną ścisłą,
- w zapisach o utworzeniu rezerwatu dopuszcza się realizację celów dydaktycznych i turystycznych,
- w planach ochrony sformułowane są szczegółowe wskazania dotyczące jakości i wielkości grup zwiedzających oraz rodzaj i formę wprowadzanej,
- infrastruktury służącej zwiedzającym i zabezpieczeniu objętych ochroną ekosystemów.

Realizacja w rezerwach, przypisanych im prawem funkcji dydaktycznych, nie może osłabiać celów ochrony ich wartości przyrodniczych czyli trwałego zachowania pełnego składu biocenozy w chronionych ekosystemach lub naruszać naturalną dynamikę procesów ekologicznych.

W rezerwach przyrody zakłada się warunkową możliwość realizacji wyłącznie form turystyki edukacyjnej, wykluczyć należy turystykę kwalifikowaną (usportowioną), rekreację i sport (z wyłączeniem sytuacji specjalnych, np. w rezerwach położonych w granicach wielkich aglomeracji lub w ich bliskim sąsiedztwie oraz w – charakteryzujących się dużą odpornością – rezerwach geologicznych).

Wyniki

Wyniki obserwacji w 25 rezerwach położonych na terenie 3 województw zebrane zostały w tabeli (przypominającej zestawienia fitocenz metodą Braun-Blanquet'a). Dane z badań ułożono w grupy: informacje o rezerwacie, oznakowanie (występowanie tablic), elementy infrastruktury jako przystosowanie powierzchni rezerwatu do zwiedzania, obserwacje o stanie rezerwatu i uzyskane lub zaobserwowane dane o intensywności użytkowania (zwiedzania). Kolejność rezerwatów w tabeli podporządkowano głównie występowaniu (lub brakowi) elementów infrastruktury przystosowania do zwiedzania. Dzięki takiemu zestawieniu wyników obserwacji uzyskano obraz współzależności innych grup cech charakteryzujących rezerwat. Analiza wyników obserwacji w odniesieniu do grup cech poszczególnych rezerwatów (w układzie pionowym tabeli) wykazała niżej wymienione prawidłowości:

Rezerwy faunistyczne, zwykle objęte ochroną ścisłą nie były udostępnione do zwiedzania i nie występowały na ich powierzchniach elementy infrastruktury. Nie było to jednak regułą; wyjątek stanowiły rezerwy Wrzosowiska Cedyńskie i Dębowiec. W zapisach o celach rezerwatów (!) wszystkie miały wyznaczone cele naukowe, zdecydowana większość celów dydaktycznych, wyjątkowo były także zapisy o celach krajoznawczych, turystycznych i innych (np. rekreacyjnych i sportowych w rezerwacie Łęgi Słubickie). Wszystkie badane rezerwy były oznakowane; występowały tablice z nazwą rezerwatu, w większości z informacjami o przedmiocie ochrony i zasadach zachowania.

Elementy infrastruktury służące przystosowaniu rezerwatów do zwiedzania, także do realizacji celów edukacyjnych, występowały w różnej ilości i jakości – głównie w rezerwach częściowych, w rezerwach, które miały zapis o celach dydaktycznych i przeważnie w tych, które znajdowały się pod nadzorem i opieką służb lasów państwowych. Wśród elementów infrastruktury dominowały urządzenia służące głównie zwiedzającym, rzadko zabezpieczające chronioną przyrodę (zwykle były to bariery ograniczające dowolność poruszania się).

Intensywność wyposażenia infrastruktury turystycznej, głównie wyznaczone szlaki turystyczne i zorganizowane ścieżki dydaktyczno – przyrodnicze, korelowała z intensywnością zwiedzania i odnotowanymi zniszczeniami i zaśmieceniem.

Przyjęta w tabeli kolejność rezerwatów, uwarunkowana występowaniem (lub brakiem) infrastruktury, umożliwiła wyróżnienie 3 grup rezerwatów.

Pierwsza grupa to rezerwy (nr 1-6), na powierzchniach których nie występowały żadne urządzenia dla potrzeb zwiedzających. Były to rezerwy głównie faunistyczne, szczególnie te o ochronie ścisłej i dominujących celach naukowych. Przeciwnieństwo tej grupy stanowiły rezerwy (nr 10-25) o intensywnym wyposażeniu w elementy infrastruktury, a także intensywnym użytkowaniu i występujących zniszczeniach. Środkową grupę stanowiły rezerwy (nr 7-9) o średnim wyposażeniu i, tylko w nielicznych przypadkach, licznym użytkowaniu.

Interesujących informacji dostarczyło przeanalizowanie innych wynikających z tabeli zależności. Niektóre z nich były oczywiste, ale o dużym znaczeniu dla przyszłości rezerwatu, jak np. wysoka liczba zwiedzających (i zaśmiecenie terenu), w rezerwach gdzie zorganizowane były

ścieżki dydaktyczno-przyrodnicze. Podkreślić jednak należy, że nie wszystkie stwierdzane zależności są prawidłowościami uzasadniającymi uogólnienia. Można uznać je jako ważne, ale jako najważniejsze należy przyjąć uzasadnienia wynikające z sytuacji indywidualnych, niekiedy wskazujące na inne uzależnienia.

Odnosząc się do postawionych na wstępie tez, stwierdza się, że: nie jest regułą zakaz zwiedzania rezerwatu przy zapisanym reżimie ochrony ścisłej; prawie wszystkie rezerwaty mają zapisy (w rozporządzeniach o utworzeniu rezerwatu) o celach dydaktycznych, rzadziej wpisane są także cele krajoznawcze, cele turystyczne, a wyjątkowo cele rekreacyjne i sportowe; wyposażenie rezerwatu nie jest wynikiem szczegółowych zapisów w aktualnych planach ochrony; planów takich wiele rezerwatów nie posiada albo zapisy takie są mało precyzyjne; realizacja celów dydaktycznych osłabia cele ochronne czego dowodzą zaobserwowane zniszczenia chronionych ekosystemów i zaśmiecenie w rezerwach, gdzie zadania edukacji zwiedzających realizuje się na ścieżkach dydaktyczno-przyrodniczych.

Wnioski

Zaprezentowane wyniki badań dotyczą zaledwie 25 rezerwatów. Przy liczbie półtora tysiąca rezerwatów występujących na obszarze całej Polski jest to liczba, która nie upoważnia do stawiania wniosków odnoszących się do całego kraju. Badania na szerszą skalę także w innych regionach kraju – są bardzo potrzebne. Na zakończenie jednak każdego badania, jeżeli wykonane są metodycznie poprawnie, nawet tych o małej skali, wnioski są wskazane. Obawy związane z ich postawieniem wynikają z faktu, że w interpretacji Autorki wnioski te podważają przyjęte od lat stereotypy, także tradycje, no i nasze (społeczeństwa) przyzwyczajenia. Sformułowane jednak zostaną w celu spowodowania refleksji, wywołania dyskusji, ale z pełną odpowiedzialnością za ich treść (i z nadzieją na zrozumienie, a może w przyszłości realizację?).

Przedstawione wyżej rezultaty badań przy założeniu priorytetu ochrony przyrody w rezerwach, wskazują że:

- w rezerwach nie powinno się organizować ścieżek dydaktycznych i wyznaczać szlaków turystycznych, a te które już istnieją należałoby modyfikować, zmieniać i stopniowo wycofywać;
- funkcje dydaktyczne należałoby realizować w oparciu o przekaz ustny przewodnika, pracownika lasów państwowych lub inną uprawnioną osobę (co należałoby przyjąć jako ważną zasadę zwiedzania);
- z wyłączeniem rezerwatów w wielkich aglomeracjach miejskich i nielicznej grupy rezerwatów specjalnych (np. geologicznych), niedopuszczalne na powierzchniach rezerwatów powinny być funkcje/ciele rekreacyjne, sportowe, także turystyka kwalifikowana.

Literatura

- Anderwald D. 2007. Turystyka ornitologiczna – co to takiego? W: Turystyka w obszarach Natura 2000. Wnuk Z., Ziaja M. (red.) Wyd. Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów: 275-288.
- Denisiuk Z. 2007. Ochrona przyrody a udostępnianie obszarów chronionych do zwiedzania – problemy i metody ich rozwiązania. W: Jaka turystyka w rezerwach przyrody? Materiały V Konferencji „Ochrona przyrody a turystyka”, Wyd. Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów: 17-32.
- Kamieniecka J. 1995. (Eko)turystyka zielonym rynkiem pracy. Instytut na rzecz Ekorozwoju, 6, Warszawa.
- Kurczewski R. 2001. Ecotourism – chances and threats. Ecology International Journal for Ecology Problems of the Biosphere, 4.

- Kurczewski R. 2006. Where is ecotourism heading for in Poland? Polish Journal of Environment Studies, vol. 15, no 5c, Olsztyn.
- Lamorski T. 2007. Turystyka zrównoważona czy zrównoważony rozwój turystyki na obszarach chronionych? W: Wnuk Z., Ziąja M. (red.) Turystyka w obszarach NATURA 2000. Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów: 241-249.
- Miedzińska I. 2008. Turystyka przyrodnicza – podstawy teoretyczne i determinanty rozwoju. W: Turystyka w regionie (1), Turystyka przyrodnicza, Zeszyty Naukowe Instytutu Turystyki i Rekreacji PWSZ w Sulechowie, Sulechów: 9-17.
- Mirek Z. 2003. Turystyka w obszarach chronionych. W: Jaka turystyka w rezerwach chronionych, Materiały z V Krajowej Konferencji „Ochrona przyrody a turystyka” Wyd. Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Rzeszów: 211-212.
- Olaczek R. 2007. Kultura ekologiczna przeciw filisterstwu. W: Turystyka w obszarach Natura 2000. Wnuk Z., Ziąja M. (red.) Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów: 13-22.
- Prędko R. 2007. Uwagi o ochronie otoczenia przyrodniczego pieszych szlaków turystycznych i zasad zwiedzania Bieszczadzkiego Parku Narodowego. W: Turystyka w obszarach Natura 2000. Wnuk Z., Ziąja M. (red.) Wyd. Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów: 69-74.
- Problemy zrównoważonego rozwoju turystyki, rekreacji i sportu w lasach, Piękoś K. (red.), AWF im. J. Piłsudskiego w Warszawie, Polskie Tow. Leśne, Wyd. Leśny SGGW, Lasy Państwowe, Warszawa 2004.
- Przyroda i kultura, Olaczek R. 1987 (red.) Wyd. Ligii Ochrony Przyrody, Warszawa : ss. 76.
- Ptaszycka-Jackowska D., Baranowska-Janota M. 1985. Zasady korzystania z przyrodniczych obszarów chronionych, Zakład Wydawnictw Instytutu Kształtowania Środowiska, Warszawa.
- Referowska-Chodak E. 2008. Turystyka i rekreacja w rezerwach przyrody. W: Współczesne tendencje w rekreacji i turystyce, Siwiński W., Tauber R.D., Mucha Szajek E. (red.) Wyd. Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii w Poznaniu, Pol. Stow. Naukowe Animacji Rekreacji i Turystyki, Poznań: 361-370.
- Staniewska-Zątek W. 2007. Turystyka a przyroda i jej ochrona., Bogunki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.: ss.76.
- Staniewska-Zątek W. 2008a. Ekoturystyka – nowe wyzwanie czy nowe (tylko) pojęcie? Turystyka i rekreacja jako formy aktywności społecznej. W: Staniewska-Zątek W., Sankowski T., Szczepanowska E., Muszkieta R. (red.) Wyd. Wyższa Szkoła Turystyki i Zarządzania w Poznaniu, seria Monografie nr 1/08, Poznań: 147-156.
- Staniewska-Zątek W. 2008b. Uwarunkowania funkcji dydaktycznej rezerwatów – na przykładzie badań w rezerwach województwa lubuskiego. W: Nowe trendy rozwoju turystyki, Gołębowski G. (red.), Wyd. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Sulechowie, Sulechów: 105-113.
- Symonides E. 2003. Turystyka w rezerwach przyrody – refleksje Głównego Konserwatora Przyrody. W: Jaka turystyka w rezerwach przyrody? Materiały z V Krajowej Konferencji „Ochrona przyrody a turystyka”, Wyd. Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów: 13-16.
- Witkowska-Wawer L. 2003. Zasady i formy udostępniania turystycznego rezerwatów przyrody. W: Jaka turystyka w rezerwach przyrody?, Materiały z V Krajowej Konferencji „Ochrona przyrody a turystyka”, Wyd. Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów: 109-112.
- Zareba D. 2000. Ekoturystyka Wyzwania i nadzieje. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa: ss.184.
- Żarska B. 2005. Ochrona krajobrazu. Wyd. SGGW, Warszawa: ss.252

Wanda Staniewska-Zątek

Wielkopolska Wyższa Szkoła Turystyki i Zarządzania
zatekomp@isn.pl